

ŐSZÜLŐ TÁRSADALMAK AZ IDŐSÖDÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI KIHÍVÁSAI

Dr. Fábíán Gergely

Összefoglalás

A fejlett országok demográfiai átalakulása nem önmagában véve okoz fejtörést a jóléti állam reformereinek. A munka világában bekövetkezett, nehezen visszafordíthatónak tűnő változások és a demográfiai robbanás egyszerre következtek be, a család és a munkaerőpiac egyszerre „vallottak kudarcot”. A jóléti rendszerek alapjaiban szorulnak átalakításra, amely folyamatosan össztársadalmi ellenállásba ütközik, annak ellenére, hogy azzal mindenki tisztában van, valamit csinálni kell. Ahogyan Esping - Andersen írta: *„...a szociális védelem eróziója nemcsak a szegényeket fenyegeti, hanem, ami még fontosabb, a gazdagokat is. Minél univerzálisabb a jólét állam, annál nagyobb mértékű lojalitást épít ki. Ahol a társadalmi jogosultságok az egész népesség életpálya-kalkulusának integrált részévé váltak, logikus módon mind az érdekképviselői szervek, mind a medián szavazó a jogosultságok minden csökkentésével szemben ellenállást tanúsítanak”.*

A felvázolt társadalompolitikai dilemmák alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy a fejlett társadalmak saját jövőjüket veszélyeztetik, gyakorta a rövidtávú érdekek dominanciája miatt. A jövő természetesen mindig tartogat számunkra meglepetéseket, de ahogyan arra Clarence Day, amerikai esszéíró egyszer utalt: *„Ha a szüleidnek nincsenek gyerekei, jó esélyed van rá, hogy neked sem lesznek.”*

Graying Society

Summary

Demographic transitions of developing countries in itself do not cause headache to the reformers of the welfare countries. The hardly irreversible changes in the world of labor and

the demographic boom happened parallel with each other, families and the labor market failed at the same time. The welfare systems should need basic changes, but these changes are continuously opposed by the society in spite the fact that everybody knows something should be done. As it was written by Esping-Andersen: "The erosion of social protection threatens not only the poor but, and it is even more important, the rich as well. The more universal the welfare state is the bigger loyalty it builds. Where social authorities became an integrated part of the career-calculation of the entire population both the representation of interests and the median voters resist any restrictions on authorities."

On the basis of the outlined social political dilemmas we can easily say that developed societies endanger their own future frequently because of the dominance of their short-term interests. Future, naturally, reserves a few surprises but as it was once referred by Clarence Day, American writer, "If your parents do not have any children, you have a high chance of not having any either."

A XXI. század modern társadalmi a jóléti rendszerek gyökeres átalakításának problémáival konfrontálódnak napjainkban. Újra kell gondolni a munkával, a családdal és a társadalmi kockázatokkal kapcsolatos korábbi feltételeket.

A második világháború után kialakult jóléti állam legfontosabb építőkövei a munkaerőpiac és a család voltak, kapacitásaikat használta fel az állam a társadalmi jólét biztosítására. „A modern jóléti állam építészei, például a brit Lord Beveridge vagy a svéd Gustav Moeller, rendíthetetlenek voltak abban a kérdésben, hogy a társadalmi jólét elvi alapjait a családnak és a munkának kell képeznie, nem az államnak” (Esping-Andersen, 1999).

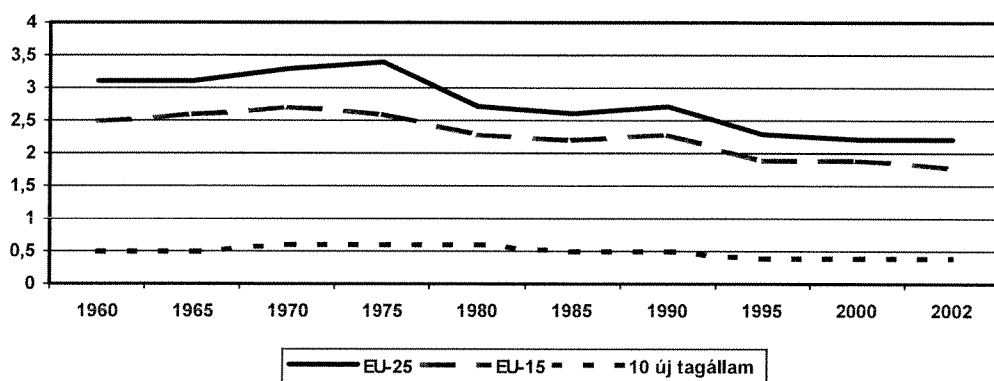
Napjainkra, részben az egyre erőteljesebben globalizálódó gazdaság hatására, átalakultak a foglalkoztatás formái, a fejlett országok a munka világában bekövetkezett jelentős változásokkal szembesülnek, egy állandó és makacsan magas munkanélküliség kíséretében. Az elmúlt húsz - harminc év alatt pedig a jóléti állam másik stabilnak hitt alaposzlopa, a család intézménye is jelentős változásokon esett át.

Demográfiai változások – az évezred globális kihívása?

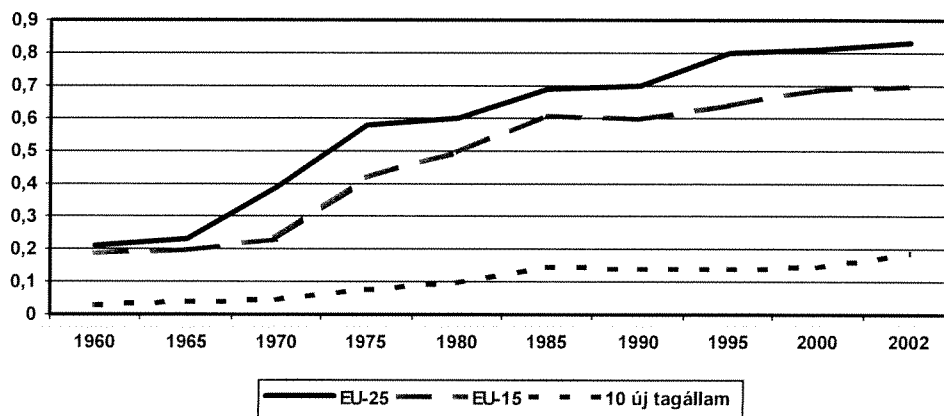
A világ fejlett országai jelentős demográfiai átalakuláson estek át az utóbbi évtizedekben. A változás egyik dimenziója, hogy a háború utáni időszakban kialakított

egészségügyi és szociális ellátórendszerek beérése folytán egyre tovább élünk. Az Európai Unió tagországaiban, 2002-ben a születéskor várható átlagos élettartam 78 és 82 év között szóródott, szemben az 1950-55 közötti időszakkal, amikor ez az érték még 61 és 67 év közé esett.

A demográfiai változás másik dimenziója a család instabilitásának növekedése. Az unió tagországaiban a hetvenes évek vége óta csökken a házasságkötések, illetve nő a válások száma, ahogyan azt az alábbi két adatsor bizonyítja:

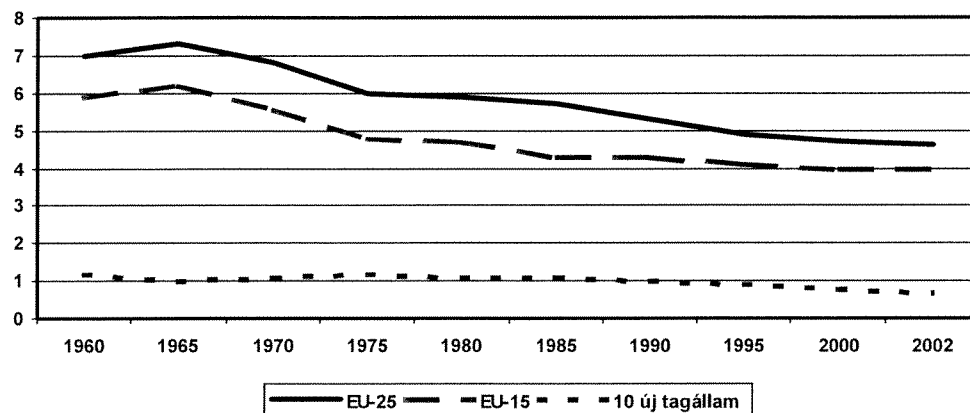

1. ábra: Házasságkötések az Európai Unióban, 1960 – 2002 (millió) (Forrás: Eurostat, 2007)

2. ábra: Válások az Európai Unióban, 1960 – 2002 (millió) (Forrás: Eurostat, 2007)

A család instabilitásának egyik, témánk szempontjából talán a legfontosabb következménye a születések számának folyamatos csökkenése.

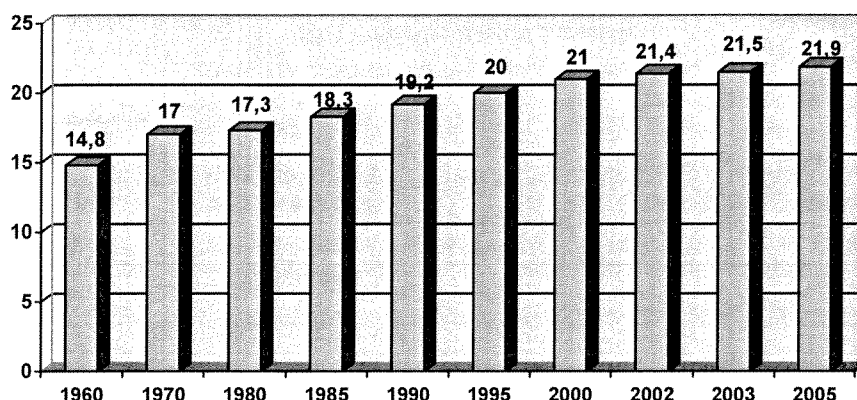

3. ábra: Élve születések az Európai Unióban, 1960 – 2002 (millió) (Forrás: Eurostat, 2007)

A gyermekvállalási kedv csökkenésének hátterében természetesen számos egyéb tényező figyelhető meg, többek között a fejlett társadalmakban végbemenő, és gyakorta szekularizációnak is nevezett értékrend változás, vagy éppen az oktatási rendszerek expanziója.

A munka világának átalakulása is kapcsolatba hozható a születések számának csökkenésével, hiszen a mai világ ideális munkavállalója az egyedülálló, partnerkapcsolattól, házasságtól és családtól mentes individuum. A munkaerőpiac és a partnerkapcsolatok követelményeinek ellentmondásai mindaddig rejtve maradtak a modern társadalmakban, míg a női szerep egyértelműen a foglalkozásról való lemondást, a családgondozást és a férjjel való együttmobilitást jelentette. A mai túlmodernizált piaci társadalom azonban nem hajlandó és nem is tudja többé a családot, a házasságot és a partnerkapcsolatokat kompenzálni, a növekvő munkanélküliség, illetve a munkaerőpiac egyre csökkenő kapacitása pedig általában a tradicionális női és férfi szerepek konzerválása és restabilizálása irányába hatnának (Beck, 1986). A társadalmi értékrend változások eredményeképpen azonban ez a hatás egyre marginálisabb, a társadalom tagjai nem érdekeltek többé a hagyományos szerepek fenntartásában.

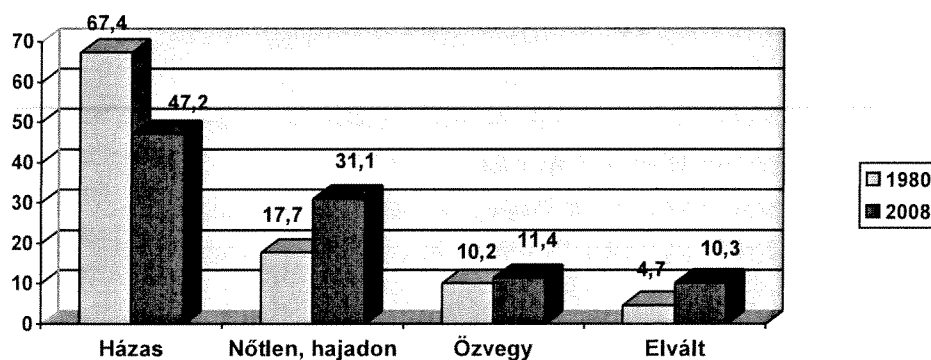
Az együttesen ható folyamatok végeredménye a fejlett országok korstruktúrájának átalakulása, az egyre idősebb, esetenként „ultraidős” generációk népességen belüli arányának fokozatos növekedése. 2003-ra az Európai Unió 25 tagországának már minden ötödik állampolgára volt 60 éven felüli.

4. ábra: A 60 éves és annál idősebb népesség arányának alakulása az Európai Unió 25 tagországában 1960 és 2005 között. (%) (Forrás: Eurostat, 2007)

Bár az egyes tagországok között jelentős eltérések tapasztalhatók (Olaszországban és Németországban a fenti arány már eléri a 25 százalékot, szemben az írek 15 százalékával), az idősödés tendenciája mindenhol egyértelműen kimutatható, így hazánkban is.

A demográfiai átalakulás jellemzői Magyarországon is követik a fejlett országok mintáit. A nyolcvanas évek eleje óta csökken a házasságkötések száma, egyre magasabb – legalábbis az egyre kevesebb házasságra jutó – válások száma, és jelentősen visszaesett a születések száma is. A folyamat eredményeképpen az elmúlt 25 év során jelentősen csökkent a házasságban élők aránya, illetve a növekvő individualizációs kényszer hatására emelkedett a nőtlenek és hajadonok aránya.

5. ábra: A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti megoszlásának alakulása Magyarországon 1980 és 2008 között. (%) (Forrás: KSH, 2008)

A családszerkezet átalakulása mellett a hazai demográfiai változások másik eredménye szintén az időskorúak számának, és népességen belüli arányának növekedése. Ennek következtében már hazánkban is minden ötödik állampolgár 60 éves, vagy annál idősebb. Hazánkban a demográfiai változás egyelőre megállíthatatlannak tűnő hatása a népesség számának folyamatos csökkenése, ami a nemzetközi migrációból következően nem jellemző az Európai Unió, illetve a világ más fejlett országaira.

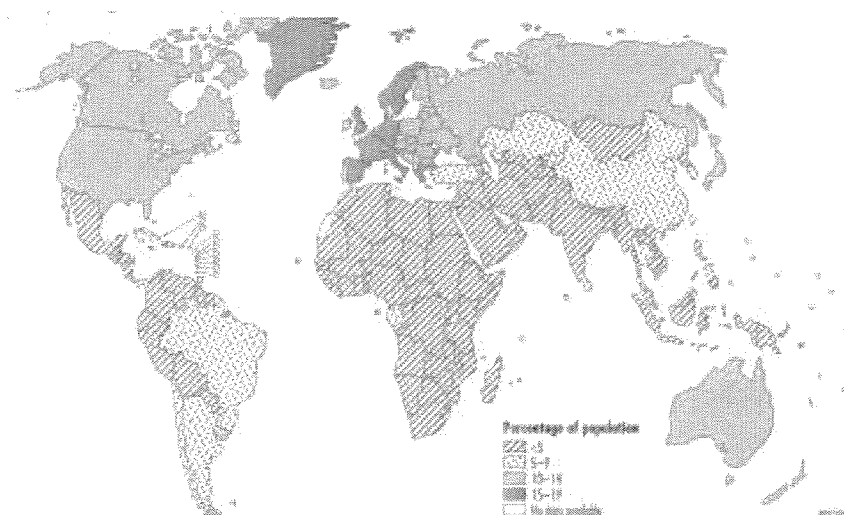
A bevándorlás, a multikulturális társadalom kialakulása azonban újabb társadalmi feszültséget szül a befogadó országokban, sőt, mára az egyik legfontosabb és egyáltalán nem megoldott társadalompolitikai problémája lett a fejlett világnak. A deklarációk, a nagypolitika szintjén és a politikai korrektség jegyében a bevándorlásnak pozitív szerepet tulajdonítanak, a gyakorlatban azonban még az unióhoz újonnan csatlakozott országokkal szemben is korlátozó rendelkezések születtek (Vukovich, 2004). A probléma megoldatlanságára nemcsak a legutóbbi párizsi zavargások utalnak, az unió tervezett alkotmányának bukása is erre vezethető vissza. A protest szavazás jelentős demokráciadeficitekre utal, mert nem feltételezhető, hogy a szavazók elutasították volna az alkotmányban elismerésre kerülő alapvető emberi és szociális jogokat, közöttük a témánk szempontjából legfontosabbnak mondható, az idősök alapvető emberi és szociális biztonságára vonatkozó jogait. A protest szavazás sokkal inkább annak jól – rosszul értelmezett kiterjesztésére vonatkozott.

Az emberi jogoknak, illetve a szociális jogoknak az alkotmányba történő beemelése lett volna az Alkotmányos Szerződés legnagyobb újítása. Ezek között szerepelt az idősök méltó és önálló élethez való, illetve a társadalmi és kulturális életben történő részvételét elismerő alapjog, valamint az ennél talán még fontosabb szolidaritási alapelv, a szociális biztonsági ellátásokra és szolgáltatásokra való jogosultság - uniós szinten egységes és minden uniós tagország állampolgárai számára garantált – kimondása (Nagy, 2005).

Ez utóbbi, mint az később látható lesz, az idősök szegénysége, illetve társadalmi integrációja szempontjából lett volna fontos uniós alapelv.

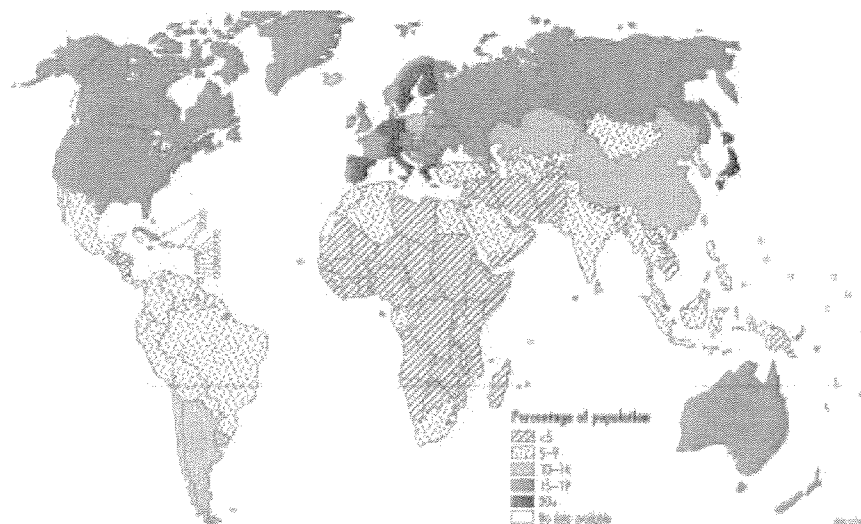
Az idősödés azonban nem kizárólag az unió, illetve a fejlett országok problémája, annak ellenére, hogy napjainkban globális szinten még igazak azok a megállapítások, melyek egy demográfiai kettészakadásról szólnak, hiszen a fejletlen országokban a túlnépesedés az elsődlegesen megoldandó probléma, nem az öregedés.

Nemzetközi előrejelzések azonban arra utalnak, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a világ fejletlen kontinensein, régióiban is számolni kell az idősök arányának jelentős növekedésével.

6. ábra: A 65 éves és annál idősebb népesség aránya a világban, 1996 (%) (Forrás: WHO, 1997)

1996-ban az afrikai, az ázsiai és a dél-amerikai kontinens jelentős részén 5 % alatti, illetve 5-9 % közötti volt a legidősebbek aránya, szemben a fejlettebb országok 10-14 és 15-19 százalékos arányaival. Az ekkor már megszületett korosztályokból számított mutatók alapján 2020-ra azonban jelentős változások prognosztizálhatók.

7. ábra: A 65 éves és annál idősebb népesség aránya a világban, 2020 (%) (Forrás: WHO, 1997)

2020-ra, Afrika középső régióitól, illetve néhány ázsiai országtól eltekintve nem lesz a világon olyan hely, ahol 5 % alatt marad az idősek aránya, a fejletlen országokban is jellemzővé válik majd az 5-9, illetve a 10-14 százalékos arány. A fejlett országok nagy része pedig 20 százalék feletti arányokkal lesz jellemezhető.

Az adatok arra utalnak, hogy az öregedés ma már nem a fejlett országok, vagy az Európai Unió exkluzív problematikája, hanem lassan globálisan kezelendő jelenséggé válik. Az idősödés természetesen nem önmagában véve problematikus, hanem abból a szempontból, hogy sem a gazdaság, sem a nagy társadalmi ellátórendszerek nem készültek még fel azokra az átfogó reformokra, amelyek rövidesen szükségesek lesznek a nagyobb ellátórendszerek fenntarthatósága érdekében. Ez utóbbiakról az elkövetkezendőkben részletesen is szó lesz, magyarázatra szorul viszont a gazdasági dilemma.

A nemzetközi migráció globális irányai a keletről nyugatra, illetve a délről északra történő vándorlással írhatók le. A bevándorlók döntő többsége fiatal, fiatal családos, aktív korú ember (Greca, 2003). Megtelepedésük nem képes ellensúlyozni a fejlett országok előregedését, de gyorsítja a fejletlenekét. A migrációval ellentétes földrajzi irányban mozognak azonban a nemzetközi tőkebefektetések és beruházások. A globális tőke – többek között – az olcsó munkaerő miatt is preferálja a fejletlenebb régiókat. A külföldi beruházások kétségtelenül hozzájárulhatnak a fejletlen országok bizonyos fokú felzárkózásához, s napjainkban még minden bizonnyal nagy számban találunk arrafelé munkaerő tartalékot is. Az egyik nagy kérdés, hogy meddig.

A másik probléma, hogy mi lesz azokkal a bevándorlókkal, akik a fejlettebb régiókba érkezvén azzal szembesülnek, hogy a tőke ellentétes irányú mozgásai miatt egyre kevesebb a számukra elérhető munka, hogy korábbi hazájukhoz hasonlóan szegényen, illetve egyre növekvő idegenellenesség között kell élniük, egy olyan időszakban, amikor a jóléti rendszerek tartóoszlopai dűledeznek, s kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy velük foglalkozzanak.

Társadalompolitikai dilemmák – a generációs szerződés felbomlása?

A demográfiai változások és az individualizációs folyamatok egyben azt is jelentik, hogy a családok egyre kevésbé töltik be azokat a gondozási funkciókat, melyek az emberek köré szőtt természetes védőháló egységei, s amelyben korábban a család volt a legfontosabb szereplő. Az idősök esetében magától értetődően adódó gondozási szolgáltatások hiánya az intézményes ellátások arányának és jelentőségének növekedését eredményezi. Ennek a növekedésnek azonban jelentős korlátai vannak, hiszen egyre nagyobb terhet ró a szociális kiadások szerkezetére, melynél a nyugdíjak, illetve az egészségügyi ellátás a kiadások legjelentősebb tételei.

I. táblázat: A jóléti kiadások szerkezetének változása (EU-15. Index 1990=100)

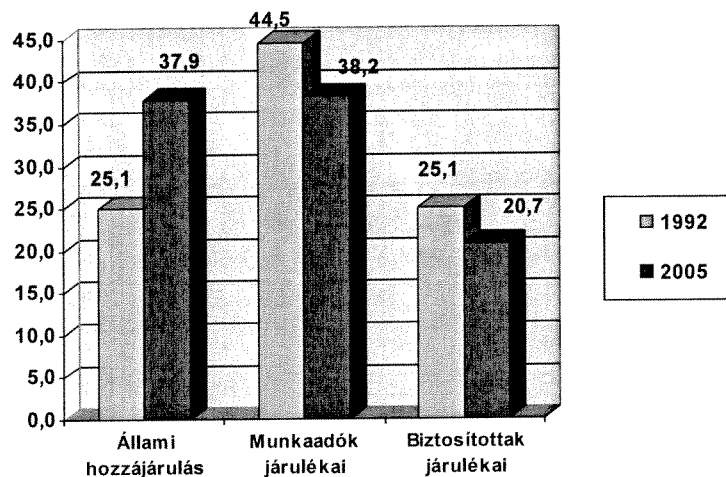
	1993	1997	2001	Ellátási formák aránya, 1997	Ellátási formák aránya, 2005
Időskorúak ellátása	109	119	125	45.2 %	45.7 %
Betegség, rokkantság, egészségügy	110	116	120	35.4 %	36.5 %
Család-, gyermektámogatások	114	130	125	8.3 %	8.0 %
Munkanélküliség	151	129	86	7.5 %	6.2 %
Lakhatás + szociális kirekesztettség	122	131	127	3.5 %	4.4 %
Összesen	113	120	121	100.0%	100.0%

(Forrás: Eurostat, 2007.)

Az adatok jól tükrözik, hogy az elmúlt években az időskorúak ellátására fordított arányok növekedtek egyedül, minden egyéb szociális ellátási forma esetében csökkenés regisztrálható.

Egy másik szempontból az idősök egyre erőteljesebbé váló politikai hatalma szintén számos esetben vezet a kiadások növeléséhez. A társadalmi kockázat természetesen nem az egyébként jól megfigyelhető kizorító hatásban rejlik, hanem abban, hogy mindezen folyamatok egy gazdaságilag labilis korszakban következtek be, melyben a munka világa, a foglalkoztatottság biztonsága is megrendült, amely (a teljes foglalkoztatottság elképzelésével) a termékeny és a munka világán keresztül önmagáról gondoskodni képes család mellett a jóléti állam másik alappillére volt. Különösen problematikus ez a helyzet azokban az országokban, ahol a korainak nevezhető nyugdíjba vonulás a jellemző. „*Számokban beszélve, a nyugdíjuttatások éveit megkétszereztük, míg a hozzájárulási éveket 25 százalékkal csökkentettük*” (Esping-Andersen, 1999).

Az állam, mint a jóléti ellátórendszer legfontosabb szereplője általában igyekszik megőrizni állampolgárai biztonságát, ugyanakkor eszközei végesek, bevételei pedig a kiadások jelentős emelkedése mellett, éppen a munka világában bekövetkezett változások miatt jelentősen csökkentek.

8. ábra: A szociális ellátások bevételi forrásainak alakulása 1992- 2005 (EU-15, %) (Forrás: Eurostat, 2007)

A csökkenő munkaadói és munkavállalói bevételek az állami hozzájárulás mértékét növelték az elmúlt évtizedben, melynek ütemét ma már minden tagország igyekszik visszafogni. Napirendre került a jóléti állam reformja, melynek egyik központi eleme a piacositás és a privatizáció.

Jól látható ez a nyugdíjrendszerek esetében, hiszen azok az országok, köztük Magyarország, melyek a korábbi felosztó - kirovó rendszerüket átalakították, abból a megfontolásból indultak ki, hogy a nyugdíjkorhatárok és a járulékok emelésével a rendszer szintű átalakítást csak elodázzák, s párhuzamosan a szolidaritás elvét is sértik, hiszen a járulékok növelése általános ellenállást válthat ki a fiatalabb generációkban. Az átalakítás így az öngondoskodást helyezi előtérbe, a magán nyugdíjpénztári rendszer bevezetésével, a teljesen magánbiztosítási alapon működő előtakarékosági formák preferálásával, megtartva ugyanakkor egy minimális állami szerepvállalást.

A nyugdíjrendszerek átalakításának elodázása, azaz a jelenlegi felosztó - kirovó típusú rendszer fenntartása, amely kizárólag az állami hozzájárulások mértékének és a járulékok összegének növelésével tartható fenn, jelentősen veszélyezteti a generációk közötti szolidaritás fenntarthatóságát. Napjainkban számos fejlett országban, közülük is főleg az Egyesült Államokban, egyre erőteljesebbé válik a generációk közötti egyenlőbb elosztást követelő társadalmi vita. Eszerint a fiatalabb generációk tagjai úgy tekintenek a nyugdíjasokra, mint egyfajta kiváltságos csoportra, amely megelőzve az összes többi

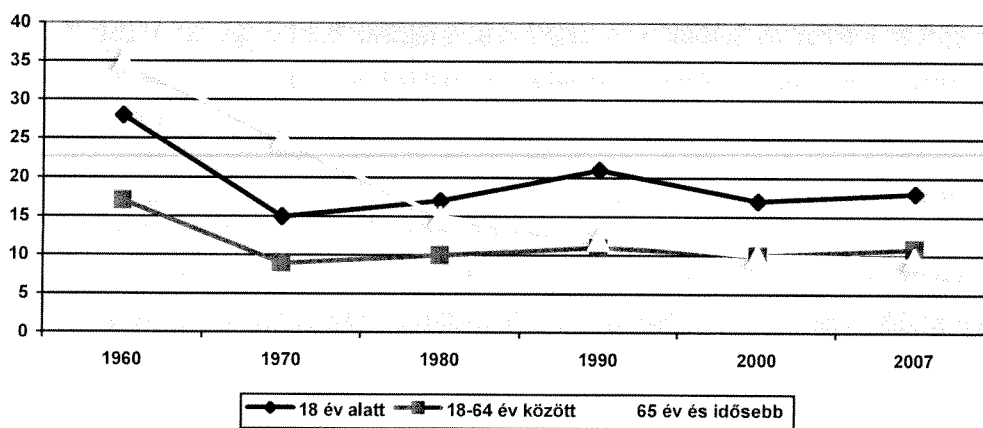
korcsoportot, különösen a fiatalokat és a kisgyermekes családokat, a legtöbb hasznot húzza a szociális ellátórendszerből. A nyugdíjasok nagyobb részt kapnak az ország szociális költségvetéséből, mint azt a korcsoportok közötti méltányosság megkívánná.

Azzal mindenki egyetért, hogy az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején főleg az idősök közül került ki a szegények, a hátrányos helyzetűek legnagyobb létszámú csoportja. A helyzet azonban mára megváltozott, ma a fiatalok és a gyermekes családok közül kerülnek ki az új szegények, így elsősorban őket kellene támogatni, amit azonban az idősök számára nyújtott, egyre növekvő kiadások nem tesznek lehetővé.

Az „Americans for Generational Equity”, vagy a „Population Association of America” elnevezésű szervezetek, illetve hangadó személyiségei, többek között az utóbbi elnöke, Sam Preston demográfus, azon a véleményen vannak, hogy az állami ellátórendszereket sürgősen át kell alakítani, nagyobb támogatásban részesítve ezzel a szociálisan egyre jobban rászoruló gyermekeket, illetve fiatalokat.

Preston, akit az AARP (*American Association of Retired Persons*) az amerikai idősök ellen vezetett harc első számú keresztes lovagjának nevezett, nem elsődlegesen az idősöknek nyújtott támogatások lefaragásáért szállt síkra, hanem az ellen a kiszorító hatás ellen emelt szót, melyet az idősök számára folyamatosan bővített szolgáltatások hoznak létre, más korcsoportok kárára (In Context, 1997).

Preston állításait az amerikai szegénységkutatások eredményei is alátámasztják, melyek idősoros adatai a szegénység korcsoportos átstrukturálódását bizonyítják.

9. ábra: A szegénység alakulása egyes korcsoportokban az Egyesült Államokban, 1960 és 2007 között (%) (Forrás: U. S. Census Bureau, 2008)

A második világháborút követő évtizedekben az időskorúak szegénysége jelentette a legkomolyabb és megoldásra váró problémát. A társadalombiztosítási rendszerek beérésének köszönhetően az idősök körében mért szegénység folyamatosan csökkent, ez a tendencia napjainkig is tart. A korcsoportok közötti változás a nyolcvanas évtized elejétől figyelhető meg, ettől az időszaktól nő erőteljesebben a gyermekkorúak körében mért szegénység. Egy újabb változás 2000-től vált jellemzővé, az aktívak szegénységi rátája újra növekedni kezdett, 2002-től, ha kismértékben is, de meghaladja az idősekét.

Az állami újraelosztást övező társadalmi vita paradoxona, hogy az elsősorban az angolszász országokat jellemzi, ahol hagyományosan az öngondoskodó rendszerek épültek ki a második világháborút követően. A vitákban gyakran kerülnek elő követendő példaként a japán és európai minták, különösen a svéd jóléti rendszer, ahol az állam jelentősebb szerepet játszik a nagy ellátórendszerek finanszírozásában.

A kontinentális Európa nagy részén egyelőre nem a generációk közötti szerződés felbontásának szándéka okoz társadalmi vitákat, hanem a nyugdíjrendszerek átalakításának mikéntje. Az öngondoskodás, azaz a privatizáció irányába mutató kezdeményezések jelentős társadalmi ellenállásba ütköztek és ütköznek, a nyugdíjrendszer átalakításának hírére több országban ritkán látott, az egész ország működését akadályozó, tömeges sztrájkokat hirdettek a szakszervezetek. Az elmúlt években főleg közalkalmazotti sztrájkok bénították meg napokra Franciaország, Olaszország, vagy éppen Ausztria életét.

Az öngondoskodó, előtakarékoszágon alapuló, azaz a lényegében privatizált nyugdíjrendszernek ugyanis nemcsak hagyományai nincsenek az utóbbi évtizedekben Európában, számos előfeltétele sem érvényesül, magában hordva így azt a veszélyt, hogy konzerválja a meglévő társadalmi különbségeket, különösen abban az esetben, ha az európai államok többsége, az érezhető társadalmi ellenállás miatt késve és átgondolatlanul dönt majd a nyugdíjreformról.

A piaci működés logikája ugyanis megfelelő szintű jövedelmeket, a megfelelő szintű jövedelem pedig (legalábbis az esetek többségében) stabil munkaerőpiaci helyzetet feltételez, a leendő idős generációk esetében pedig évtizedeken át tartó stabil munkaerőpiaci helyzetet. A foglalkoztatás, a munka világának átalakulása, az atipikus foglalkoztatási formák terjedésével, a pályakezdés egyre nehezedő körülményeivel, a szürke- és feketegazdaságban így – úgy foglalkoztatottak egyre nagyobb létszámával, éppen az ellenkező irányba hat, így a nyugdíjrendszer privatizációja azt a veszélyt hordozza magában, hogy az egyre erősebb jövedelmi különbségek talaján éppen az időskori szegénységet fogja növelni.

Az állam gyors kivonulása a nyugdíjrendszerből, egy egyszerű, három lábon álló, kompenzatorikus elemek nélküli privát rendszer kialakítása így kevésbé tanácsos, ahogyan erre számos empirikus kutatás eredménye is utal.

Brown és Prus (2003) tíz fejlett országra kiterjedő vizsgálata azt találta, hogy az idősök jövedelmi helyzete éppen azokban az országokban a legkedvezőbb, ahol az állam döntő szerepet játszik az idősöknek nyújtott juttatások területén, s azokban a legkedvezőtlenebb, amelyekben az öngondoskodás a domináns típus.

Az idős háztartások közötti jövedelmi különbség Svédországban, Dániában, Németországban és Norvégiában a legalacsonyabb, Izraelben, Ausztráliában és az Egyesült Államokban a legmagasabb. Ez utóbbi három országban jóval 10 százalék alatti a legkedvezőbb (1. kvintilis) jövedelmi csoporthoz tartozó idős háztartások aránya, szemben a skandináv országokkal, ahol arányuk meghaladja a 10 százalékot.

A jövedelmi különbségek láttán nem meglepő, hogy az adott országok közötti különbségek az idősök szegénységét vizsgáló kutatásokban is jellemzőek.

II. táblázat: Idősök háztartásainak százalékos megoszlása az egyes jövedelmi kvintilisek szerint, a háztartások közötti jövedelmi különbségek Gini – együtthatója. (Idős háztartás: a háztartásfő 65 éves, vagy annál idősebb.)

	1. kvintilis	2. kvintilis	3. kvintilis	4. kvintilis	5. kvintilis	GINI
Izrael	6.4	10.8	15.7	23.3	43.9	.374
Egyesült Államok	6.4	11.5	16.2	22.9	43.0	.364
Ausztrália	7.0	13.4	17.0	23.2	39.4	.320
Hollandia	6.9	14.5	17.6	23.4	37.5	.317
Egyesült Királyság	10.1	13.0	16.2	21.7	39.1	.292
Kanada	10.8	13.8	17.0	22.2	36.4	.256
Norvégia	10.9	14.1	17.3	21.9	35.7	.253
Németország	10.3	15.0	17.9	22.2	34.6	.244
Dánia	12.3	15.2	17.5	21.1	33.9	.214
Svédország	12.5	16.1	18.4	21.4	31.7	.194

(Forrás: Brown-Prus, 2003: 6)

III. táblázat: Relatív szegénységi ráták az idősök körében és a teljes népességben.
(Szegénységi küszöb: medián jövedelem 50 százaléka; Idősek: 65 éves, vagy annál idősebb)

	Idősek (családi jövedelem)	Teljes populáció (családi jövedelem)
Ausztrália (1994)	29.4	14.7
Egyesült Államok (2000)	24.7	17.0
Egyesült Királyság (1999)	20.9	12.5
Norvégia (2000)	11.9	6.4
Németország (2000)	9.8	8.3
Kanada (1998)	7.8	11.4
Svédország (2000)	7.7	6.5
Hollandia (1999)	4.8	8.8

(Forrás: Wu, 2005: 5)

Mivel a számítások a családi jövedelemből indulnak ki számos szempontból torzítóan hatnak, különösen a különböző évekre vonatkozó összehasonlítások esetében. Ugyanakkor megerősítik azt, hogy az idősök szegénysége éppen az öngondoskodásra épülő rendszerekben a legmagasabb, szemben azokkal az európai országokkal, ahol az állami szerepvállalás a domináns.

IV. táblázat: Az idős háztartások jövedelmeinek százalékos megoszlása a különböző források függvényében. (Idős háztartás: a háztartásfő 65 éves, vagy annál idősebb.)

	Munkajövedelem*	Befektetések**	Nyugdíj***	Kormányzati transzferek
Izrael	32.8	9.5	27.2	30.5
Egyesült Államok	28.2	15.8	17.0	39.1
Ausztrália	29.3	16.8	10.7	43.3
Egyesült Királyság	15.9	14.1	25.1	44.9
Kanada	19.6	14.0	20.0	46.3
Hollandia	8.6	9.4	29.9	52.1
Norvégia	20.9	10.1	15.3	53.7
Dánia	11.0	8.7	20.1	60.2
Németország	14.9	4.9	13.9	66.3
Svédország	7.2	7.2	16.0	69.6

(*önfoglalkoztatásból származó jövedelemmel együtt; **összes privát befektetésből származó jövedelem;

***magánnyugdíj. Forrás: Brown-Prus, 2003: 7)

A különböző forrásból származó adatok szignifikáns összefüggésre utalnak. Az idősök szegénysége azokban az országokban (Svédország, Dánia, Németország) a legalacsonyabb, ahol az állami transzferek a legmagasabbak, és megfordítva ott a legmagasabb, ahol alacsony az állami hozzájárulás aránya, a rendszer elsődlegesen az öngondoskodás pillérére nyugszik. Amennyiben az európai országok szeretnék megőrizni az időskorúak biztonságát, de a demográfiai fordulat miatt mégis átalakításokra kényszerülnek, figyelembe kell venniük Knox és Cornish (1997) kritériumajánlását, amely a szociális biztonság, adekvát jövedelem, egyenlőség és progresszivitás elveit követi. Ezek alapján az egyes nemzeteknek négy alapelveket kellene követniük a rendszerek kialakításánál:

1. Adekvát minimum jövedelmet kell biztosítani minden idős embernek.
2. Az outputot az inputhoz kell igazítani.
3. A redistribúciónak progresszívnek kell lennie.
4. Azonos életkörülmények között élőknek azonos támogatást kell nyújtani.

Kérdés, hogy az elosztási elvek megvalósításában ki játssza majd a főszerepet, illetve, hogy melyik szereplő tudja és hajlandó garantálni a fenti elvek megvalósítását. Természetesen ez csak abban az esetben kérdés, ha a fejlett országok továbbra is pozitív társadalmi célnak tartják majd az időskorúak jövedelmi biztonságát és egyenlőségét.

Időskor és társadalmi kirekesztettség – túl korán öregsünk?

Nemcsak az Egyesült Államokban végzett szegénységkutatások, hanem az európai és a hazai vizsgálatok is arra a – témánk szempontjából megnyugtatónak tűnő – eredményre jutottak, hogy az „új szegénység” nem, vagy kevésbé érinti az idős korosztályokat, a nyugdíjak rendszeres korrekciója megvédte az időseket az anyagi lecsúszástól, sokkal inkább jelent problémát a szegénység feminizálódása és infantilizálódása, azaz a szegénység korcsoportos átstrukturálódása.

Ha ehhez hozzávesszük a generációk közötti szolidaritási elvek körül kialakult társadalmi vitát, kézenfekvő az a következtetés, hogy az idősök ügyeit rendbe tettük, egyes vélemények szerint túlzottan is, működnek a nagy ellátórendszerek, a nyugdíjak biztosítottak, az idősök egyre tovább élnek, végre élvezhetik megérdemelt pihenőidejüket. A világ nagyvárosaiban egyre gyakrabban felbukkanó tehetősebb nyugdíjas turisták pedig vizuálisan is megnyugtatóan hatnak.

A helyzet természetesen nem ilyen egyszerű és korántsem ennyire kedvező. Nemzetközi összehasonlító kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy az idősök társadalmában is jelentős különbségek vannak, az életkor növekedésével szignifikánsan nő a szegénységben élők aránya, különösen az idős nők esetében.

Az adatokból jól látható, hogy már a nyugdíjazás kezdeti szakaszában jelentős különbség van az egyes szegénységi ráták között, illetve erőteljes a nemek közötti egyenlőtlenség, amely az életkor előrehaladtával jelentősen növekszik.

A fejlett országokra jellemző különbségek Magyarországon is kimutathatók, hiszen 2003-ban a 64 évnél idősebb nők körében mért szegénység közel 12 százalékos volt, szemben a hasonló korú férfiak 5.1 százalékos értékével (Gábos - Szivós, 2004). A nyugdíjak reálértékének alakulása esetében is jelentős különbségek figyelhetők meg.

V. táblázat: Időskorúak szegénységi rátái néhány fejlett országban. (százalékban; szegénységi küszöb: medián jövedelem 50 százaléka)

	Idősek, 65 év felett	Idős nők, 65 év felett	Egyedül élő idős nők 65 év felett	Egyedül élő idős nők 75 év felett
Egyesült Államok (2000)	24.7	28.6	45.5	48.3
Egyesült Királyság (1999)	20.9	26.2	40.7	41.3
Németország (2000)	10.1	13.0	19.6	17.7
Kanada (1998)	7.8	9.6	17.7	19.8
Svédország (2000)	7.7	10.3	16.5	19.6
Olaszország (2000)	13.7	16.2	28.7	28.3
Finnország (2000)	8.5	11.8	21.2	26.4
Átlag	13.3	16.5	27.1	28.8

(Forrás: Smeeding – Sandstrom, 2005: 18)

VI. táblázat: Az öregségi átlagnyugdíjak aránya az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresetéhez képest Magyarországon. (%)

	Férfiak	Nők	Összesen
1999	74.8	61.4	66.4
2000	72.7	59.7	64.6
2001	71.3	58.6	63.3
2002	69.1	56.5	61.2
2003	69.0	56.4	61.1
2004	73.4	60.6	65.4

(Forrás: KSH, 2005: 126)

Bár 2003 és 2004 között kedvező változások figyelhetők meg, a táblázatban bemutatott öt év leforgása alatt egy százalékponttal csökkent a nyugdíjak aránya a nettó átlagkeresetekhez viszonyítva, ami különösen a nőket érintette érzékenyen, hiszen a nemek közötti egyenlőtlenségek ezen a területen is igen jelentősek.

Hasonló csökkenés érvényesült a vizsgált időszakban a rokkant nyugdíjak esetében is, ahol a nemi egyenlőtlenségek szintén markánsak, hasonlóan a nők rovására, azzal a nem elhanyagolható körülménnyel, hogy a rokkantnyugdíjak hasonló aránya jóval alacsonyabb. A korbetöltött rokkantsági nyugdíjak esetében a nettó átlagkereset 60,8, a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjak esetében pedig mindössze 50,6 százaléka.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy 2004-ben a létminimum egy fogyasztási egységre jutó átlagos értéke az aktív korúaknál 53.307 forint, a nyugdíjas korúaknál pedig 47.976 forint volt, az átlagnyugdíj pedig az öregségi nyugdíjasok esetében 60.962, a korbetöltött rokkant nyugdíjasoknál 56.657, a korhatár alatti rokkant nyugdíjasok esetében pedig 47.170 forint. Napjainkra is helytállónak tűnik Ferge Zsuzsa korábbi megállapítása, mely szerint: *„Magyarországon az átlagos jövedelmek olyan alacsonyak (az árakhoz képest), hogy a nyugati országokban még viszonylag elviselhető szintet jelentő szegénységi küszöb, a medián 60 százaléka, nálunk már jóval a létminimum alatt van. Az ez alatt lévők valóban súlyos szegénységben élnek...Mind az idősök, mind a nem idősök mintegy egyharmada a létminimum, azaz a folyamatos életvitelt igen szerény szinten biztosító összeg alatt él, tehát kisebb – nagyobb mértékben szűkölködik...A nyugdíjasok jelentős része nem marad nagyon sokkal e küszöb alatt”* (Ferge, 1999).

Érdemes ehhez azt is hozzátenni, hogy a legkedvezőtlenebb jövedelmi helyzetben lévő rokkantnyugdíjasok aránya továbbra is emelkedő tendenciát mutatott a vizsgált időszakban, népességen belüli arányuk 7,4 százalékról 8,0 százalékra nőtt 1999 és 2004 között.

Bár a fentieknél részletesebb számítások nem állnak rendelkezésre, az időszerűak anyagi, jövedelmi helyzete korántsem tűnik annyira megnyugtatónak, ahogyan azt több szegénységvizsgálat is sugallja.

Nem véletlen, hogy az életkörülmények megítélése, azaz az a vélemény, hogy 1990 óta általában véve romlott a helyzete, a legidősebb korosztályok esetében a legmagasabb (KSH, 2005).

Az alacsony jövedelmek, a megélhetési nehézségek, az életútban bekövetkező kedvezőtlen változásokkal együttesen az idősök körében a társadalmi integráció megrendülésével és egyre fokozódó kirekesztettséggel jár együtt. Ennek elkerülésére számos nemzetközi, uniós és hazai program került kidolgozásra, mindezek azonban a már nyugdíjban lévő, idős emberek kirekesztése elleni harc elemei, sok esetben nem veszik figyelembe, mikor is következik be a kirekesztettség.

A munka világában bekövetkezett változásoknak köszönhetően ugyanis társadalmilag egyre hamarabb öregsünk. A munkaadók számára az ötven év feletti munkavállalók elértéktelenednek, az elbocsátásokra kényszerülő vállalatoknál ők jelentik az elsődleges célpontot, s egyre jobban kirajzolódik a munkaerőpiacon egyre feleslegesebbé válók életkori csoportja. Az ötven év feletti generációk tagjai tömegesen kényszerülnek azzal a ténnyel szembenézni, hogy ha elbocsátják őket, már sehová nem kellenek, a munkaerő felvételnél ugyanis alapvető szempont az életkor és a nem. Az ötvenesek krízishelyzete nem kizárólagosan hazai sajátosság, a fejlett országokban mára általánosan jellemzővé vált.

VII. táblázat: Az 55 – 64 éves férfiak foglalkoztatási rátájának alakulása 10 fejlett országban, 1971 és 1991 között. (%)

	1971	1991	1971-1991
Egyesült Államok	77.3	62.5	- 19.1
Franciaország	73.0	42.0	- 42.5
Németország	77.1	51.7*	- 32.9
Hollandia	79.3	41.8	- 47.3
Svédország	82.8	73.9	- 10.7
Egyesült Királyság	82.9	61.5	- 25.8
Írország	82.4	59.1**	- 28.3
Portugália	82.1	66.5	- 19.0
Spanyolország	82.7	56.2	- 32.0
Kanada	78.8	61.0**	- 23.6

(*1989; **1990; Forrás: Guillemard, 1996: 9-10)

A munka világából történő kivonulás (kihullás) természetesen önkéntes is lehet, ezért érdekes az, hogyan alakult a foglalkoztatottság a férfiak körében. Az adatok alapján a kényszerhatás azonban erőteljesen feltételezhető. Az 55 éves korhatár elérésével hazánkban is drasztikusan csökken a foglalkoztatottak aránya, mind a férfiak, mind a nők körében, azzal a különbséggel, hogy a nők esetében hamarabb bekövetkező nyugdíjjogosultság kedvezőbb visszavonulási lehetőséget biztosít.

A férfiak körében számos kényszerpálya figyelhető meg. Míg az 50-54 éves korosztály esetében a foglalkoztatottság aránya még közel 62 százalék, addig az 55-59 évesek körében már csak 44,3 százalék (KSH, 2005). Közülük, aki teheti, igyekszik „nyugdíjba menekülni”, ez azonban az esetek közel ötödénél lehetséges. A korosztály egy jelentős aránya, vélhetően a korábbi kedvezőtlenebb munkakörülmények miatt, igyekszik „leszázálekoltatni” magát, arányuk ebben a korcsoportban közel 30 százalék. Ugyanakkor viszonylag kevesen válnak statisztikai értelemben vett munkanélkülivé, szemben számos fejlett országgal, ahol a tartós munkanélküliek egy jelentős, és egyre növekvő részét éppen ez a korosztály alkotja.

Bár a történelmi jellegű kutatások már korábban rámutattak arra, hogy az elmúlt századok egyik jellemzője éppen az életkorral egyre növekvő munkanélküliség volt, különösen, ami a tartós munkanélküliséget illeti, a társadalombiztosítási rendszerek bővülésével a századforduló tipikus jelensége hosszú időre a múlté lett. Amíg el nem érkezünk az újabb századfordulóhoz.

VIII. táblázat: A tartósan munka nélkül lévők életkori megoszlása az Egyesült Államokban. (%)

	1990-1993	2001-2004
16-24 éves	15.6	21.1
25-45 éves	53.4	43.9
46 éves és idősebb	31.0	35.0

(Forrás: Stetton – Allegreto, 2005: 8)

Míg a középkorosztály körében csökkent a tartósan munka nélkül lévők aránya, addig a fiatalok és az idősebbek körében nőtt.

A korosztály hazai munkaerőpiaci hátrányait elemezve Adler a következő tanulságokkal szolgál: „Nagyon szimplifikálva a kutatás tapasztalatait azt bocsáthatjuk előre, hogy a munkaadók kerülnek az 50 éven felüliek felvételét, legfeljebb a fiatalon hozzájuk került dolgozók további foglalkoztatására hajlandók azok idősebb korában is. A munkaerő-

túlkinálatból adódó foglalkoztatási bizonytalanság miatt az érintett korosztály foglalkoztatottjai – az értelmiségiek kivételével – igyekeznek minél előbb valamilyen biztos szociális jövedelemhez jutni (nyugdíj, rokkant nyugdíj), s ennek védelmében a lehetőségek függvényében további kereső tevékenységet végezni. Az idősebb korosztály képzésben való részvételi hajlandósága igen alacsony. Egyelőre a kormányzat próbálkozik az idősebbek foglalkoztatását elősegítő szabályozási háttér kialakításával (pl.: felnőttképzési törvény, a munkanélküliség kezelésének aktív eszközeinek segítségével a 45 éven felüliek koncentrált támogatása). A 45 év felettiek foglalkoztatási helyzetében feltehetőleg az hoz majd áttörést, amikor a munkaerőpiacon kényszerre válik alkalmazásuk, s ez az előreszámítások szerint a 2010-es évektől következik be” (Adler, 2004).

Az elmúlt évtizedekben, a foglalkoztatásban bekövetkezett változások alapján az idős kor társadalmilag érvényes meghatározása egyre korábbra tevődött, azaz egyre fiatalabb életkorra került az öregkor kezdete, amikor is kimondva - kimondatlanul a közösség számára haszontalannak nyilvánítatnak emberek tömegei. A „haszontalanság” nem azonos a „nyugdíjassággal”. A nyugdíjas megérdemelt pihenését tölti, a haszontalan gyakorlatilag semmire sem jó, eltartandó valaki, aki a társadalmon élőszködik, hiszen szinte kizárólag valamilyen szociális transzferből él.

A foglalkoztatási adatokból következően pedig egyre közelebb kerülünk egy olyan korhoz, mikor a tanulásra fordított idő hosszabbodásából, a fiatalok munkába állási nehézségeiből, valamint az ötven évesek feleslegességéből következően egyre kevesebb időt fogunk a munka világában tölteni.

IRODALOM

- Adler J. (2004): A 45 éven felüliek foglalkoztatási helyzete. Vezetői összefoglaló. OFA, Budapest.
- Beck U. (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Brown R, Prus S. (2003): Social Transfers and Income Inequality in Old-Age: A Multi-National Perspective. *Luxembourg Income Study, Working Paper 355*.
- Equity Between Generations. An Interview with Sam Preston. *In Context*. Spring, 1997.
- Esping-Andersen G. (1999): Jóléti államok az évszázad végén: a munkaerő-piaci, a családszerkezeti és a demográfiai változások hatása. In: *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. (Szerk.: Csaba I, Tóth I. Gy.) Osiris, Budapest. pp. 89-111.
- Eurostat (2007): Eurostat Jahrbuch, 2007.

- Eurostat (2007): Sozialschutz in Europa. (Szerk.: Gérard Abramovici)
- Ferge Zs. (1999): Reálisan a nyugdíjasok helyzetéről. *Esély* 6: 34-50.
- Gábos A, Szivós P. (2004): Szegénység Magyarországon az EU - csatlakozás küszöbén. In: *Társadalmi Riport, 2004.* (Szerk.: Kolosi T, Tóth I. Gy, Vukovich Gy.) TÁRKI, Budapest. pp- 96-121.
- Greca R. (2003): Bevándorlás és kulturális beilleszkedés Németországban és az Egyesült Államokban: összehasonlító elemzés. In: *A Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Tudományos Közleményei II.* (Szerk.: Fábián Gergely) Nyíregyháza. pp. 115-149.
- Guillemard A. M. (1996): Megöregedés és kirekesztetté válás. www.c3.hu
- Knox D, Cornish R. (1997): The Development of Some Criteria for Equity in National Retirement Income Systems. *Working Paper Series.* University of Melbourne.
- Központi Statisztikai Hivatal (2005): Ezüstkor. Időskorúak Magyarországon, 2004. Budapest.
- Nagy P. (2005): A szociálpolitika intézményi és jogi szabályozása az Európai Alkotmányban. In: *A Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Tudományos Közleményei III.* (Szerk.: Fábián Gergely) Nyíregyháza. pp. 213-235.
- Smeeding T. M, Sandstrom S. (2005): Poverty and Income Maintenance in Old Age: A Cross - National View of Low Income Older Women. *Luxembourg Income Study.*
- Stettner A, Allegretto S.A. (2005): The Rising Stakes of Job Loss. Stubborn Long-term Joblessness Amid Falling Unemployment Rates. EPI, Washington.
- U.S. Census Bureau (2008): *Poverty in the United States, 2007.*
- Vukovich G. (2004): Népesedési folyamataink uniós összehasonlításban. In: *Társadalmi Riport, 2004.* (Szerk.: Kolosi T, Tóth I. Gy, Vukovich Gy.) TÁRKI, Budapest. 121-137.
- World Health Organization (1997): World Health Report, 1997.
- Wu K. (2005): The Material Consequences of how Social Security Keeps Older Persons Out of Poverty Across Developed Countries. *Luxembourg Income Study, Working Paper* pp. 410.

Dr. Fábián Gergely

Debreceni Egyetem, Egészségügyi Kar, Gerontológiai Tudományos
Koordinációs Központ

4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 2-4.

fabian.gergely@chello.hu

